

ÖNKORMÁNYZAT ÉS ÉRDEKVÉDELEM A DRÁVASZÖGI ALFALUKBAN*

LÁBADI KÁROLY

5. A bába

Még századunk elején is mindhárom faluban képesítés nélküli, de tapasztalt, öregebb asszonyok segédkeztek a szülések levezetésében, a gyermekágyas asszonyok és újszülöttek ápolásában. Kiss Lajos írja az egész dél-alföldi szegényparasztság mindennapi sorsát, műveltségét bemutató munkájában (Kiss, 1981. 386.), hogy „Először (...) saját magán, aztán másnál segített, s ha egyszer próbálta: ajánlkozott, szívesen feltisztálta a szülő asszonyt. Felkapták. Maga nevezte ki magát bábaasszonynak. Abban az időben a bába megtanította a lányát, alighogy az betöltötte huszadik évét. Tudni kell azt is, hogy a bábák irigyek voltak, nem mondták és nem mutatták a másiknak az ismertető jelenségeket és eljárásokat”. A szakma „kitanulása” az *Alfalukban* sem történt másképp, hiszen itt is a kényszer s a körülmények voltak a fő irányt adó mozzanatok, s természetesen ügyesség és rátermettség is kellett ahhoz, hogy valakiből elismerten jó bába váljék. A bába a falu közigazgatási és érdekvédelmi szerveinek tartozott felelősséggel, s áttételesen alkalmazott volt akkor is, ha nem a közös kasszából fizették.

A parasztbábák tudásukat a tapasztalatok hagyományozása során szerezték meg. Előkészítették a szülést, előteremtették a szükséges kellékeket és eszközöket, a szülés után lemosták a csecsemőt és a gyermekágyas anyát. Rendszerint még egy hétig mindennap meglátogatták az újszülöttest, akit megfürösztöttek, szükség szerint ápoltak, s az anyát is tanácsaikkal segítették.

Már 1777-ben *Kopácson* és *Laskón* is volt bába, akiknek „minden csecsemő után fizetnek 17 krajcárt” — áll a *Baranya megye leírásában* (Fol. 31/r., 37/v.). Ugyanitt olvasható, hogy *Várdarócon* is volt bába.

A nép körében különös jelentőségű a születés misztériuma, s így az sem természetellenes, hogy a körülötte segédkező, a bába személyéhez

* Folytatás az áprilisi számunkból

is számos hiedelmet kapcsoltak. A népi hitvilág megőrizte a rontó és gyógyító bábák emlékét is. Ahogy hittek abban, hogy a bábák különféle boszorkányos praktikákkal megronthatják az újszülöttet és a gyermekágyast, ugyanúgy meg voltak győződve arról is, hogy valamiféle természetfeletti erő segítségével a betegségek is úrrá tudnak lenni. Ezért nem csoda, hogy némely *drávaszögi* településen a faluközösséget irányítók és az egyház olyan regulákat próbált megfogalmazni, amely betartását kötelezővé tették a bábák számára, mert az előírtak pontos betartása esetén nem eshetett baja az újszülöttnak és édesanyjának. A *Kopácsi ref. egyház Presbyterialis gyűlésen hozott végzéseinek, egyházi követeléseknek, ajándékozásoknak Jegyző könyveiben*, amelyeket 1775-től 1873-ig vezettek, az ötödik oldalon esküvési formula maradt fenn, amely megszabta a falu bábájának kötelességeit.

Az eredetileg huszonegy soros esküvési szöveg az előtte és utána következő datálás alapján valószínűleg 1798-ban került az egyházi könyvbe. Olyan formula lehetett, amely mindegyik bábára egyaránt érvényes volt, csak az egyház, a faluközösség vezetői, a közösség előtt tett fogadalma után folytathatta szülésznői ténykedését. A foglalkozás az önzetlen segítségen, isten erejének segítségével hívásán nyugszik. A szöveg azonban sejteti azokat a korabeli mágikus eljárásokat is, amelyeket a hiedelem szerint a bábák jól ismertek, s árthattak vele. Ezért került a formulába, hogy az „erőtlen szülendőket, és szülőket (...) minden *büvölés és bájolás* (kiemelés tőlem — L. K.) nélkül...” kell erősíteni, vagy nem szabad a szülők beleegyezése nélkül kicsőrelni a kiseded nevét. Arra is kötelezték, hogy távol tartja magát a részegítő italtól. Kiss Lajos is szól idézett munkájából arról, hogy a bábák közül sokan iszákosak lettek. Ennek okát abban látta, hogy a bábát a legtöbb helyen megkínálták pálinkával, lassanként rászokott az italra, italkedvelővé vált. Úgy látszik, az előrelátó *kopácsi* faluvezetők ettől szerették volna tiltással megoltalmazni bábájukat.

A jogokról, jobban mondva a bábát megillető juttatásokról diszkréten hallgat ez az okmány. Nem említ a szülészti szolgáltatásért kiszabott összeget.

A parasztbábák működése az egészségügyi hálózat fejlődésével 1945 után teljesen megszűnt. Néhol már a múlt században is bábaképző intézetek létesültek, vagy különféle tanfolyamok végzősei látták el a szülésznői munkakört.

6. A kisbíró

A kisbíró a falu alkalmazottja volt, a faluközösséget szolgálta, s a bíró felügyelete alatt végezte feladatait egy esztendeig igen csekély honorárium ellenében. Tisztségbe lépésekor ő is esküt tett.¹⁰ A fennmaradt esküszöveg feltehetően 1798-ból való.

¹⁰L.: *Presbiterialis jegyzőkönyv. 1775—1873. 4.*

A kisbíró feladata volt a hivatali helyiségek rendben tartása, takarítása. Kézbesítői teendőket is ellátott, ezenkívül dobszóval (*Laskón pl.* 25—30 helyen) hirdetéseket tett közzé. A hivatalos hirdetmények mellett magánhíreket, eladó ingatlant és mulatságokat stb. is hirdetett. A hirdetéseknak sajátos stílusuk volt: „Értesítik a lakosságot, hogy vasárnap a laskói önkéntes tűzoltó-egyesület farsangi felvonulást rendez. Indulás reggel nyolckor a kocsmá elől. Ugyanebből az alkalomból vasárnap este nagyszabású maszkabálát rendez a tűzoltó-egyesület. Ételről, italról gondoskodva van. A zenét a laskói tűzoltózenekar szolgáltatja. Mindenkit szeretettel várnak.”

Kopácsról 1774-től fennmaradt az e tisztséget betöltő személyek jegyzéke.²⁰ A jó szolgálatért és a rendes magaviseletért, mint ahogy a listából is látszik, némelyeket két vagy több megbízási időszakra is megválasztották.

7. A csikós

Az *Alfalukban* fejlett volt az állattartás, ezért lakosaik jómódban éltek. A falvakat rétek és jó legelők vették körül. Lovat, szarvasmarhát és sertést tartottak legnagyobb számban. A lovakkal igát vontattak, a szántást, a teherhordást, a nyomtatást és a fuvarozást is velük végezték, ezért lóból tartottak legtöbbet. Csak később, a XIX. század második felében lett nagyobb a sertés- és a szarvasmarha-állomány.

A községeknek ménesük volt, amelyet a csikós és bojtárja őrzött. Ők is a faluközösség alkalmazásában álltak, a lótartó gazdák fogadták meg őket, a ménest őrizték a legelőkön tavasztól őszig, sőt még télen is. Az állatokat éjjel-nappal a legelőn tartották, csak abban az esetben fogták ki őket a ménesből, ha szükség volt rájuk. A ménest csak akkor hajtották haza, ha a rétet elöntötte a víz, vagy ha télen nagyon nagy hó esett.

Az egész évre szegődött csikósoknak meghatározott bérük volt. *Tágán Galimdzsán* a 71 éves *kopácsi Kolozár Istvántól* hallotta, hogy „A csikós minden ló után egy véka (12,5 kg) búzát, 1 véka csutás (csöves) kukoricát) és bocskorpénzt kapott”. Ennek fejében becsületességet követeltek meg a gazdák: „A csikós legeltet, és éjjel-nappal őrzi a ménest. Az elveszett állatokért felelős volt, de nem igen fizette meg a kárt... Akkoriban nagyon gyakori volt a lólopás. Ha elveszett a ló, a csetnikek²¹ a csikóst megfogták, lovukhoz kötötték, s így hajtották gyalog. Addig kényszerítgették, amíg megmondotta, hogy ki lopta el a lovat. Mert a csikós mindig tudta, hogy ki vitte el az állatot, hiszen ő is részes volt a dologban. Sokszor látta adatközlőnk, hogy a csikóst alaposan és addig verték, míg meg nem mondotta, hogy ki vitte el a lovat. Ezek rendszeren a nádasokban tartózkodó betyároknál voltak,

²⁰L.: *Presbiteriális jegyzőkönyv.* 1775—1873., 170—171.

²¹Pandúrok

de a csikós hiába jelölte meg a helyet, a csetnikek nem mertek utána menni, féltek a betyároktól. Máskülönben a betyárok maguk hívták fel a csikóst, hogy mondja meg, hol keressék a lovat. Az ellopott állatok nemigen kerültek meg, annál inkább, mert a falu lakói közül egyesek a betyárokkal tartottak. A legnagyobb betyár abban az időben itt *Laci* volt, a csetnik őrmester pedig *Petkó*. Laci betyár nem félt senkitől. A faluban, a *dárdai* vásáron nyugodtan járt-kelt az emberek között. Mindenki, még *Petkó* őrmester is ősmerte, hiszen akárhányszor még pénzt is adott *Petkónak*. A lólopás különben elég könnyű volt akkoriban. A *Dunában* kevés volt a víz, s a gázlón még szekérrel is át lehetett menni. A tolvaj egyszerűen lóra kapott, s átment a *Dunán Bácskába*. Előfordult, hogy a károsult közvetlen fordult *Laci*hoz, s pénzt adva neki, kérte, hogy adja vissza a lovat. *Laci* meg is ígérte, de amint az utcára kilépett, a pénzt odaadta a legelső leánynak, akivel találkozott, a lovat azonban soha sem hozta vissza” (*Tagán*, 1941). A csikós, a betyár, a lólopás mindinkább halad a folklorizáció felé.

Várdarócon másképpen bérezték a csikóst: egy véka búza, egy kenyér és négy krajcár bocskorpénz tette ki a járandóságát.

A csikós állandóan a ménes mellett tartózkodott. Hogy a lovak ne kóboroljanak el, lábukra nyűgöt és békót (béklyót) tettek. A kereszt-nyűggel két lovat kötöttek egymáshoz. A béklyóval inkább a lótolvajok ellen védekeztek. *Kopácson* a csikós a legelőn nádból készült kerek (kontyos) kunyhóban éjjelezett, amelynek nádból volt az ajtaja is. *Várdarócon* nyeregtes kunyhót építettek maguknak, amelynek a fara kerek volt. Az ajtót nádból vagy vesszőből fonták. Hideg időben tüzet is raktak a kunyhóban. Laskóról nincsenek adatok, amelyek ménes meglétéről tanúskodnának. Ott mindenki maga hajtotta ki a lovat a legelőre. „Éjjel nem őrizte ezeket senki, és a betyárok zavartalanul elhajthatták a lovakat” (*Tagán*, 1941).

A ménesek tartása a múlt század utolsó évtizedeiben végleg megszűnt. Először a gazdák csak nyáron engedték a lovakat éjjel-nappal a legelőre, télen istállóban tartották őket, majd fokozatosan áttértek az otthoni, istállós lótartásra. Miután teljesen felszámolták a ménest, a csikós is feleslegessé vált, s csak egy-egy híres látomást elbeszélő ronda, történet idézi fel ezt a kalandos foglalkozást a legöregebbek emlékezetében.

8. A csordás és a kondás

A századfordulóig általánosan elterjedt volt a magyar fajta marha tartása és tenyésztése. Elsősorban a szilaj módhoz való szokottsága, igénytelensége és húsa miatt vált közkedvelté, ezenkívül a gazdasági munkában is hasznosították, olykor igavonásra is befogták. Csak a századfordulót követő évtizedekben kezdte kiszorítani a nyugati fajta.

A falvak gazdái a szarvasmarhákat a csordában terelték a közeli legelőkre, s őrzésüket a csordásra bízták, akit egész évre fogadtak fel.

Általában két csordában őriztették az állatokat: egyikben a tehenek voltak, a másikban a tinók. A teheneket őrző pásztornak a neve *csordás* volt, a tinókra a *tinógulyás* ügyelt. Mindkettőjük bére azonos volt. *Kopácson* minden állat után egy véka kukorica és öt krajcár bocskorpénz járt nekik. 1941-ben a csordás bére egy véka búza, egy véka csutás kukorica és hat fillér bocskorpénz volt, ezenkívül állatonként kapott két kilogramm kenyeret (Tagán, 1941). A pásztorok kisegítőként maguk mellé vettek egy vagy két bojtárt. Bérüket ők maguk fizették, s ők is választották egy évre.

Szokás volt, hogy húsvétkor és pünkösdkor a csordások elmentek azokhoz a gazdákhöz, akiknek a jószágát őrizték, s ott ajándékot kaptak. Reggel, a gulya kihajtásakor a háziasszonyok kalácsot tettek a csordások tarisznyájába, amely ha megtelt, valamelyik háznál hagyták, s később mentek vissza érte. Az ajándékozás szokása még 1941-ben is járta (Tagán, 1941).

Laskón a fejősteheneket egy csordában tartották a tinókkal, ezért nem is alkalmaztak kétféle csordást. A pásztor egyévi bére minden állat után egy véka (12,5 kg) búza és négy krajcár bocskorpénz volt. A bojtárt *Laskón* is a pásztor fogadta fel és fizette. A két falu között alig pár kilométer a távolság, a bérezésben azonban mégis nagy volt az eltérés.

A nem fejősteheneket borjaikkal együtt és a tinókat a csordások egész éven át, az első hó leeséséig a legelőn tartották. A pásztorok is a jószág mellett háltak kör alakú, nádból készült kunyhóban, amelynek még az ajtaja is nádból volt. *Laskón* a marhákat éjjel fából készült akolba terelték, nehogy elkóboroljanak (Tagán, 1941).

A kanász is a faluközösség alkalmazásában állt. Reggelente kihajtotta a sertéseket a község disznólegelőjére, vagy ha azt elöntötte a víz, a falu körüli részekre, a páskomra. Napközben felügyelt az állatokra, éjjelre mindig hazahajtotta őket. *Laskón* nem volt külön disznólegelő, ezért a többi állat legelőhelyére terelték ki a kondát.

A kanász és a bojtár két-háromszáz disznót is őrzött. A jó idő beálltával már öt-hat óra körül kiterelték a kondát a legelőre. A kanászt is egész évre fogadták fel, újévtől újévig tartott a szolgálata. Ha elégedetlenek voltak a gazdák vele, december elején tudtára adták, hogy a következő esztendőben nem alkalmazzák. Bére állatonként kevesebb volt, mint a csordásé. *Kopácson* minden disznó után kapott egy véka búzát, két kiló krumplit és tíz krajcár bocskorpénzt. Ez a bér az éves disznók után járt neki, vagyis azok után az állatok után, amelyekre egész éven keresztül felügyelt. A hónapos disznók után kevesebbet kapott, havonta darabonként tíz krajcárt, mivel azok csak pár hónapig voltak a kondában (Tagán, 1941.).

A szilaj állattartás úgyszólván teljesen megszűnt 1941 után. Az állomány újabb fajtákkal gyarapodott. Ezek fejlődéséhez istálló tartásra volt már szükség. De a legelők is eltűntek az ármentesítések, gyakori

határrendezések következtében. A faluközösségek gazdasági életében fontos szerepet játszó csordás- és kondásmesterség is kihalt.

9. A bakter

Még e század első évtizedeiben is az *Alfalukban* az éjszaka csendjét a csöszként fizetett éjjeliőr, a bakter hangja törte meg. Óránként kiáltotta vagy bádoggkürttel jelezte az időt, egyúttal óvatosságra is intette őket: vigyázzanak a tűzre, a vízre. Hangjával tudtul adta jelenlétét, megnyugtatta embertársait, hogy éberen őrködik álmuk és vagyonuk felett. A *várdaróci* bakterek órákiáltó rigmusa ekképpen hangzott:

*Tízet ütött már az óra,
Térjetelek már nyugovóra!
Nincs felírva homlokodra,
Mire virradsz fel holnapra.*²²

Vagy:

*Tíz órára jár az idő,
A nyugóhely készítenőd.
Tizenkettőt üt az óra,
Térjenek már nyugovóra!
Éjjél után óra három,
Amíg a falut körüljárom.
Hajnalodik, öt az óra,
Kakas szólít virradóra.*²³

A *kopácsi* bakter is járta az utcákat, és óránként kiáltott egy-egy versszakot. Érdekessége, hogy amíg a nyelvterület legnagyobb részén tíztől, *Kopácson* kilenctől kezdte mondogatni az órákat:

*Kilencet ütött az óra,
Térjetelek hát nyugovóra!
Ajtót, ablakot becsukjatok,
Kandallóra vigyázzatok!*²⁴

A bakterek a közösség megbecsült szolgálói voltak, s némi hatalommal is rendelkeztek. 1777-ben mindhárom falunak volt állandóan alkalmazott őre, aki ügyelt a tolvajokra és gyújtogatókra (*Baranya megye leírása*, Fol. 31/r 34/r, 37/v).

Az éjjeliőrt a falu választotta. Ha tehetősebb volt a közösség, két

²²Péter József, 39 é. (1981), *Várdaróc*. Lábadi Károly gyűjtése.

²³Uő.

²⁴In.: *Katona—Lábadi*, 1986., 282., *Loboda Gábor* gyűjtése.

baktert is felfogadott. Többnyire kiszolgált katonaembert alkalmaztak. Megválasztásakor nagyon fontos követelménynek számított megbízhatósága és feddhetetlen magánélete. Ha jól teljesítette feladatát, évenként újraválasztották. Bére igen csekély volt, rendszerint annyi helyről kapta a fizetését, ahány kémény, azaz amennyi háztartás volt a faluban.

Az éjjeliőrök sötétedés után léptek szolgálatba, kilenc órától járták az utcákat. Fegyvert nem viseltek, kezükben fokost vagy botot tartottak arra az esetre, ha rossz szándékú emberrel akadtak össze. Bakterlámpát is vittek magukkal. Szolgálatteljesítés közben bekukkantottak mindegyik portára. Tanúi voltak a háziak éjszakai munkájának, végignézték a kocsmázók mulatozásait, akaratlanul is fültanúi voltak a legények és lányok suttogásainak, és észrevették a kertek alján járó szerelmek titkos útjait.

A bakterek békés, szorgalmas emberek voltak. A legjobbak nevét sokáig megőrizte a köztudat. Az utolsó bakter, a kopácsi Nagy József az 1960-as évekig teljesített szolgálatot.

10. A csósz

A faluközösségek nemcsak a település nyugalmáról gondoskodtak, hanem fizetett öröket, csószöket is alkalmaztak, akik a határ természetét igyekeztek megvédeni. Minden háztartás megszabott terménymennyiséggel fizette ki évente a csószöket, akik őrzőjáratot teljesítettek a mezőn. Ha valakit lopáson értek, azzal megfizették az okozott kárt. Amennyiben az elkövetkező ismeretlen maradt, nem sikerült nyomára bukkanniuk, a kár értékét a csószök fizették ki, s ez a szokás alapos éberségre sarkallta őket. A bírónak tartoztak beszámolni. Az *Alfaluk*ban három évre fogadta fel a csószöket a közbirtokosság. Minden év végén ki-ki földterületének nagysága arányában természetben — búzában, kukoricában, burgonyában és babban — fizette meg a csószbért. Az öröknek fegyverük is volt: egycsővű puska és fokos.

II. AZ EGYHÁZI KÖZIGAZGATÁS ÉS ÉRDEKVÉDELEM KÉPVISELŐI

Az egyházi életben fordulópontra volt a XVI. század: *Sztárai* Mihály reformátori tevékenységének köszönhetően *Drávaszög*-szerte gyorsan elterjedtek az új vallás tanai. S éppen *Laskó*, az *Alfaluk* közül a legnagyobb vált szellemi központtá, amelynek kisugárzása nemcsak a közvetlen szomszédságra, hanem jóval messzebbre, országosan is hatott. Szellemi bölcső lett, amely országos hírvérférfiúkat bocsátott útjukra (erről bővebben lásd *Lábadi*, 1984).

Az új vallással párhuzamosan kifejlődött a sajátos közigazgatási, kormányzati formája is. Igen széles körű önkormányzat alakult ki, így a

települések lakossága ténylegesen is beleszólhatott az egyházi, valamint a felekezeti iskola életének irányításába. Szavát hallathatta pl. papválasztáskor és a gazdasági és iskolaügyek intézésekor.

1. A lelkész

Különösen a reformáció tanai gyökeret eresztésének idején volt nagy szerepe a lelkésznek, felkészültségének, képzettségének. A *laskóiak* ilyen szempontból nagyon igényesek voltak, lelkészválasztáskor ritkán adták alább országos hírvű prédikátornál. *Sztárai* Mihály laskói tartózkodása idején nemcsak reformátor, hanem szépíró, néptanító is volt (bővebben l. *Lábadi*, 1984, 21—24.). Örökébe Szegedi Kis István lépett, aki költőként és nevelőként is sikerrel tevékenykedett 1554-től (l. *Lábadi*, 1984., 25—27.). A látomásíró *Tolnai* Bálint 1575-től 1579-ig szolgálta *laskói* híveit (vö. *Lábadi*, 1984, 28—30.). A helytörténetíró *Ács* László (l. *Lábadi*, 1984, 38—40.). gyűjtéséből tudjuk, hogy „Az 1643dik esztendőtlől fogva ezek voltak a Laskai Reformata Sz. Ecclának Preadikátorai: 1. Csapai János bé jött az Ecclaba Anno 1643, 2. Gyimóthi György bé jött az Ecclaba Anno 1668, 3. Gyöngyösi István bé jött az Ecclaba Anno 1675, 4. Szilágyi Mihály bé hozatott az Ecclába Anno 1685, 5. Simontornyai György bé jött az Ecclába Ao 1701, 6. Tutzok Illyés bé jött az Ecclába Anno 1723, 7. Belernyesi János bé hozatott az Ecclába ao 1733, 8. Dányi György bé hozatott Ao 1740, meg holt Ao 1756, 9. Bekes János be hozatott H. Szöllősről Anno 1757. Meghalt 1775.” A lelkészek nevét folyamatosan megörökítette szolgálatba lépéséig, s *Ács* utódai napjainkig vezették a listát.

Várdarócon a XVIII. század második felétől maradt fenn hasonló lista. A legbizonytalanabb adatok *Kopácsról* maradtak ránk. A reformáció első diadalmas éveiről és a pionírmunkát végző prédikátorokról jóformán semmit sem jegyzett le az emlékezet. Az 1759-ben megkezdett *Kopácsi Reformata Szent Eklelésiának négy Részekere osztatott Matrikuláris Könyvében* az áll, hogy az első prédikátor, akinek nevére emlékeznek, az *Stephanus Veresmarti* volt, akinek idejében, 1666-ban a templom „megégett”. A *Polgárdi Czene* Sámuel által megfogalmazott bejegyzésből az is kiderül, hogy a templom padlásán fellelhető deszkába volt metszve a tűzvész ideje és a prédikátor neve. 1759-ben a kopácsiak emlékeztek meg *Gyimóthi* István nevű prédikátorra, de azt már nem tudták, meddig volt a településük lelkésze, hova ment és hol halt meg (*Matrikuláris könyv*, 1759—1850., 333.).

A lelkészeknek a hit terjesztése mellett az iskolák létesítésében és fenntartásában is jó ideig hézgapótló, nélkülözhetetlen szerepük volt. Ténykedésükért fizetség járt, amelyet az egyházközösségi tagok adtak össze, valamint saját jövedelemből állt. Falvanként a lakosság anyagi tehetőségétől függően változott a lelkészek díja: 1777-ben *Kopács*on a „helvét hitvallású (kálvinista — L. K. megjegyzése) lelkésznek ingatlan

vagyonállagból származó jövedelme nincs. Az ingó (szó szerint értendő: mozgó, változó — L. K.) jövedelméből saját híveitől számbavéve a számbaveendőket kap évente 418 Ft-ot” (Fol. 29/r). A *daróci* lelkésznek ugyanakkor ingatlanból (az uradalom szempontjából a föld ingatlan vagyon, de a rajta élő jobbágyok stb. már ingó vagyonnak számítanak — L. K.) van egy hold földje, s bérbe adásából kapott egy forintot. A híveitől csak 240 forintot kapott (Fol. 31/v). A *laskói* lelkész ingatlan vagyonából 20 forint jövedelme származott, híveitől pedig évente 262 forintot kapott (Fol. 35/r).

A lelkész rendszeres javadalmazásáról írásos díjlevelet készített a faluközösség, amelyben megállapította és biztosította az illetmény nagyságát: „A laskói refta Sz. Ekkla T. Lelki pásztorának esztendeig való alláriuma.

1. Minden pár személy 16 esztendőtlől fizet 10 garasokat.
2. Minden személy egy véka²⁵ búzát, 6 véka teszen egy kilát²⁶ v. köblöt.
3. Minden pár ember egy kis véka²⁷ kukoriczát, 8 tészén egy kilát.
4. Sertésre 6 frt.
5. Egy mázsa²⁸ só.
6. Fadgyúra 2 forint.
7. Dékányt²⁹ fogadnak, ha nem találunk, 5 frt. fizetnek.
8. Tűzre való fát adnak 20 ölet.
9. Keresztelésért az atya fizet 7 garast, minden keresztanya 1 garast.
10. Helybeli esküdtetéséért 10 garast; külföldiektől³⁰ 1 írt. 2 font³¹ hús, 2 itcze³² bor. A leány fizet 17 krajcárt.
11. A külföldre házasodni menők levelekért kétszer 17 krajcárokat.
12. Ha olyan hal meg, aki még lukmát³³ nem fizet és prédikáltatni kíván, 10 garasokat, 2 font húst, 2 itcze bort; aki pedig lukmát fizet, 2 font húst, 2 itcze bort fizet, s annak idejében mindent megfizetni tartozik.
13. Egy kürtő halfogó veisz.
14. Két osztályban van szántani való föld, a Csete völgyén és a Sósón.
15. Kendernek való föld; és lennek is adnak s ezeket szántják.
16. Kaszáló rét, mintegy 8 ember kaszálására való; ennek mindenféle munkáltatása és behordása a magáé.
17. Szénát a közönségesből három szekérrel adnak.

²⁵Közel 20 liter.

²⁶Hozzávetőlegesen 124 liter.

²⁷15 liter.

²⁸56 kilogramm.

²⁹Gondnok.

³⁰Más helységbeliektől.

³¹10,56 kilogramm.

³²0,8 liter.

³³Egyházi adó.

18. Minden sátoros ünnepen 6 font hús, 6 itcze bor. A többi commu-
niokor 2 font hús, 2 itcze bor.
19. A falu borának árultatásakor minden hordóból 2 itcze bor.
20. A leányok munkálkodni és fenni tartoznak, ha pedig nem, fizetnek.
21. Öröltetés „elégséges” (Lukácsy, 1913., 54—55.).

A *Laskón* fennmaradt legrégebb díjlevél *Végb* József pásztorkodásá-
nak (1776—1821) idejéből való. A *kopácsi* és a *várdaróci* jegyzék is
ismeretes előttünk.³⁴ Az írásbeli megállapodásokat rendszeresen megerő-
sítették, különösen akkor, ha új lelkész érkezett.

2. Presbiter, presbitérium

Mivel az *Alfaluk* lakossága néhány százaléktól eltekintve elfogadta a
református vallást, többnyire a falvak vezetői is a református egyház
előjáróiból kerültek ki, akárcsak az egyházi tanácsok, a presbitériu-
mok tagjai, a presbiterek is. Például 1820-ban *Kopácson* az egyházi
előjárók között volt *Posár* Illyés öreg bíró is (*Presbiteriális jegyzőkönyv*
1775—1873., 271.). Az egyházi tanácsok taglétszáma 1885-ben *Laskón*
12, *Várdarócon* 15, *Kopácson* 1820-ban 12 volt. Őket az egyházi „fe-
lelősség” rendszabályai szerint a templomban választották meg, ahol
esküt is tettek. A szükséghez mérten tartották meg összejöveteleiket.
Várdarócon „Presbyteri gyűlések évenként több ízben tartatnak vasár-
nap két templom után, vagy a szükséghez képest hétköznap, s végzései
1872-től fogva rendes jegyzőkönyvekbe vezetettek s hitelesítettek”.³⁵
A jegyzői teendőket rendszerint a tanító látta el.

II. József megszüntette ugyan az egyház polgári büntető jogkörét, ám
még a XIX. század elején is az egyházi élet irányítása mellett a földes-
úr helyett némely ügyben az egyházi tanács járt el és intézkedett. Az
Alfalukban is, bár nem volt meg a törvényes felhatalmazás, ún. egyez-
tetési jogkört elláttak a református egyház presbitériumai (vö. *Tarkány*
Szücs, 1981., 798.). Még 1820-ban *Kopácson* gyakori volt az eklézsia-
követés, s amennyiben a bűnösséget megállapította a presbitérium, az
elkövetőt a lelkész a gyülekezet előtt bűnbocsánatra szólította fel. Ha
bevallotta és megbánta vétkét, bűnbocsánatban részesült: „Őzvegy Ja-
kab Imróné viselősnék hallattatván felidéztetett, aki a maga állapotját
minden kényszerítés nélkül megvallotta, bűnének részesének Fejes Sámuel
állította, de aki itthon nem lévén, a dolog némi neműképpen félbe
maradott, és annak megvizsgálása más alkalmatosságra halasztatott.
Minthogy pedig a dolog az Asszonyra nézve bizonyos, az Asszony
Ekklésiai fenyíték vetetett. Költ a Kopácsi Parochiában az Ekklésiai

³⁴In.: Alsóbaranyai egyházmegye egyházainak állapota Szász Károly püspök
idejében, Daróc, 1885. Megtalálható: Dunamelléki Református Egyházkerület.
Ráday Levéltár, Bp., valamint *Matrikuláris könyv*. 1759—1850. 321.

³⁵*Matrikuláris könyv*. 1759—1850.

Tanács jelenlétében Februarius 13dik napján 1820dik esztendőben Rác Péter Prédikátor által.

Fejes Sámuel ugyanezen napon elő állván tettét először erőssen tagadta, de végre az Asszony a tisztátalanságnak némelly különösebb környül állásait szemére hányván, végre az Asszonnyal volt közösködésről vallást tett, magát az Ekklesiái Fenyítéknek önként alá vette, sőt azt mintegy kérte, és így másnap a reggeli Isteni tisztelet után a népnek számos jelen létében a gyülekezetet, mellyet megbotránkoztatott, *megkövette* (kiemelés — L. K.), bűnén való bánatjának szembe tűnő jeleit mutatta, magát az ezután leendő tiszta életre, a botránkoztató tselekedetek eltávoztatására kötelezte. A Prédikátor néki a Presbyterium nevében megbotsátott. Ami pedig a születendő gyermek tartását illeti, az e felől való rendelés a külső Tanátsnak ajánltatott” (*Presbiteriális jegyzőkönyv 1775—1873.* 25.).

Az egyházi tanács a családi perpartvarokban békéltető szerepet is betöltött: „Szalai András Fiával, Andrással ízetlen életet élvén az Ekklesiái Tvény eleibe kerültek. Az Atya panaszkodik, hogy Fia neki a haját megfogta, a Fiú pedig tagadja. A Presbiterium mindazáltal jobban tartozván hinni az Atya szavát, a Fiunak testi büntetést rendelt, mellyet a Fiú magára vállal, azt mondja, a jó békességért. Egyébiránt az együtt lakást, dolgozást, békességes életet ajánlja a Presbyterium. A Fiú magát mindenre ajánlja. Az Atya pedig magát egy kevésse vonogatja” (*Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775—1873.,* 28.).

A nyilvános megszegyenyítés, megvesszőzés, megkorbácsolás járt a szabados nemi életért, ezenkívül hasonlóan büntette a presbiterium a garázdákat, verekedőket is: „1820. Május 28dik napján gondolóra vevén az Ekklesiának buzgó Elöljárói, melly sok botránkoztató tselekedeteknek, szemtelenségeknek, verekedéseknek, sőt, a szomszéd Ekklesiák tsúfolásának is légyen alkalmatossága, a Leányoknak s Legényeknek a szerű helyeken szalmákban, polyva tartókban s más titkos helyeken innepi s vasárnapi mulatozása, buja, gyalázatos Keresztyén Ifjakhoz s Leányokhoz illetlen magok viselete, elvégezték, hogy senki többé a mi Ifjaink s Leányaink közül az említett helyekre a helységen kívül Innep és Vasárnapokon ki menni ne merészeljen, a ki menni bátorodik, kivált a Leányok, mivel ezekután mennek a Legények is, kemény büntetésnek fognak alá vettetni. Ugyan e végett ez a rendelés a Templomban közönségesse tétetett mind a Szüléknek, mind az Ifjoknak tudtára adatott, hogy az ez ellen járók magok menthetlenek legyenek. (...)

A fellejebb írt Elöljárói végzés ellen vétkevény Illyés Zsuzsa, Farahó Zsuzsa Leányok, Sánta Judith pedig magától a Prédikátortól az útfélen egy Legénnyel fekve találtatván, az Ekklesia Törvénye által mint engedetlen, külömben is már megjegyzett pajkosságú Leányok korbátsra ítéltettek, melly végzés rajtok a két elsőn ugyan Julius 16dikán 1820dik

Esztrandóben végre hajtatott, a harmadik pedig jelen nem lévén büntetése más alkalmatosságra halasztatott. (. . .)

Midőn a fent írt büntetés éppen végre hajtattni akart volna, gondolóra vévén az Ekklesiái Tanács, hogy ezen büntetés által az ő hírek, nevek, betsületek majd csak nem végképpen való hajó törést szenvedne, az Ekklesiái Tanács a fent írt büntetés Atya kegyelmességüül elengedi, és erősen meghagyja, hogy ha másszor a tilalmat által hágják, a most elengedett büntetés kétszeresen ki fog pótoltatni" (*Presbierális jegyzőkönyv, 1775—1872. 27.*).

Az egyházi tanácsok a XIX. század végére már nem ellenőriz(het)ték a hívek erkölcsi életét. A műfordító-lelkész, *Acz Zsigmond* így írt erről az új helyzetről: „A cégéres bűnben élőket versengő házaseleket — úgy sem lévén kellő tekintélye (a presbitériumnak — L. L.) — kénytelen mellőzni. A közönséges isteni tiszteletet nem gyakorlót sem háborgatja, nem akarva a legelsőkkel összetűzni. Vannak-e haragtartók? Naiv kérdés”³⁶. *Várdarócon* is hasonló volt a helyzet, mint *Laskón*: „A haragtartók, cégéres bűnben élők ma már csak templomi prédikációkban ismeretnek, s buzdíttatnak a hívek a közönséges isteni tiszteletet gyakorlására. A versengő házások, ha nagy ritkán találkoznak ilyenek, a presbiterium által hathatósan intenek a békés együtt lakásra.”³⁷ A presbitériumok hatásköre erre az időre már kizárólag egyházi ügyek intézésére szorítkozott.

3. A tanító³⁸

Nem véletlen, hogy a vidék éppen abban a korban virágzott, amikor a legjobb tanítók, prédikátorok — többüknek neve országosan is ismertté vált — fejtették ki itt tevékenységüket. A gazdasági fellendülés szerencsésen egybeesett a művelődési élet fellendülésével. Mivel a reformáció tanainak korai terjedésével azonos időben az iskolahálózat is létrejött, sok évszázada folyamatos az oktató-nevelő munka. A tanítók a falvak közösségi életében is fontos szerepet játszottak. Amellett, hogy tanítottak, fontos közvetítő szerepet töltöttek be a felsőbb hatóságok felé, hiszen nem volt mellékes, milyen íráskészséggel, szerkesztési tudással állítottak össze egy-egy folyamodványt. Az 1777-ből származó felmérés mindhárom faluban arról számol be, hogy a faluközösség a választott szeniorról³⁹ kérte ki az iskolamestereket, s az olyanokat küldött nekik, akiket jól ismert, akik az ifjúság oktatása mellett képesek *folyamodványok* megírására is (Baranya megye leírása, Fol. 29/r., 37/r.).

³⁶In. Az Alsó-Baranya-bácsi egyházmegye egyházainak állapota, 1888. (kézirat). Dunamelléki Református Egyházkerület, Ráday Levéltár, Bp.

³⁷L. a 34. jegyzet!

³⁸Mivel a vizsgált időszakban az iskolák egyházi felügyelet alatt álltak, felekezeteik voltak, a tanítók felügyeleti szervei is egyházi intézmények voltak, ezért e fejezetben tárgyaljuk.

³⁹Az esperesnek megfelelő tiszttség a XVIII. században.

Legrégibb iskolája *Laskónak* van, „hihető Stáray Mihály fundálta” (*Lábadi*, 1984. 39.). A tanítóságot az országos hírfü tudós *Szegedi Kis István* vállalta 1558-ig (bővebben l. *Lábadi*, 1984). Minden bizonyral e hírneves iskola volt a bölcsője a XVI. században több kiemelkedő műlődéstörténeti teljesítményt nyújtó *Laskainak* (bővebben uo.). A vidék iskolaiügyeiben jelentős fordulatot hozott a közelben, *Hercegszöllősen* 1576-ban megtartott lelkészi zsinat. A *hercegszöllősi* kánonok olyan rendelkezések voltak, amelyek fontos szabályokat mondtak ki az iskolák további alapításáról: „azt akarjuk — olvasható a 10. cikkelyben —, hogy minden tanító ne csak prédikáljon, hanem a gyerekeket is a kö-röszténységnek fundamentumára és az hitnek ágazataira tanítsa”. Ezen-kívül rendelkezéseket hoztak a lelképásztorok és iskolai mesterek vi-szonyára, eltartásuk szabályozására.

A XVI. században a református iskolaközpontokból, *Sárospatakról*, *Debrecenből* és máshonnan is érkeztek a tanítók az *alfalusi* partikulák-ba, falusi iskolákba. Fiatal prédikátorok álltak a katedrára, amelyet a jobb prédikatori állás egyik közbülső állomásának tekintettek. A *laskói* iskolában egész 1868-ig akadémikus lektorok tanítottak⁴⁰. A következő évben, 1869-ben érkezett meg a településre a falu első hivatásos tanító-ja, *Fekete István*, aki tizenegy esztendeig oktatott és nevelt *Laskón*. Ne-ki *Császi Ferenc* személyében már segédtanítója is volt. Az oktatási in-tézmény 1921-ig felekezeti iskolaként működött. Az 1959—60-as tan-évtől pedig az *Alfaluk* központi iskolája lett (bővebben l. *Pataky*, 1980.).

Nagyon hasonló lehetett a *kopácsi* iskola élete. Ott is régente „tsak Kántorok voltak, akiknek maradéki még ma is a faluban Kántoroknak neveztetnek” (*Martikuláris könyv*, 1757—1850. 343.). A nevelők leg-többje ide is a debreceni és *kecskeméti* kollégiumból érkezett. Rövi-debb-hosszabb oktatói munkálkodás után prédikatori állást nyertek az ország más részeiben, de akadtak olyanok is, akiket rossz magatartá-suk miatt a *Canonica visitacio* hivatalától megfosztott. A *csehországi* születésű *Sedivi Józsefet* például az anyakönyv (*Martikuláris könyv*, 1757—1850. 345.) így jellemezte: „...ez egy hivatalával nem sokat gondoló, Tanítványait minden rend nélkül tartó volt, maga dolgait is elhanyagoló, inkább a puskát, mint hivatalát felmondván, bútsút vett December 28dikán az 1844dik Esztendőbe”.

A *várdaróci* iskola történetéről maradt fenn a legkevesebb adat: 1826-ban vált szükségessé, hogy a régi, szűk és egészségtelen iskolaépü-letet lebontsák, s helyére újat építsenek. Még ugyanabban az évben hozzáláttak a *daróciak* az építkezéshez. Téglából és vályogból emelték fel, tetejét pedig náddal fedték. Két szoba volt benne, egy konyha, va-lamint egy kisebb kamra és egy pince. Ebben az épületben lakott az oskolamester. Lakása mellé építették az egyetlen tantermet. Ötvenhárom év múlva előregedett az az „új” iskola is. Részben a használatban

⁴⁰Névsorukat *Lukácsy* 1913, majd *Pataky* 1980. újból közli.

ment tönkre, másrészt az akkortájt megjelent iskolatörvények szabták meg azokat az új követelményeket, amelyekhez igazodni kellett. A régi épületet lebontották, s helyén 1879-ben fejezték be az újat, amely 25 öl hosszú és 3,1 öl széles. Magassága 2 méter. Ötezer forint költségen készült el a téglából rakott iskolaház, amelyben már két tanterem volt tizenhat paddal. A két tanítónak három szoba, két konyha, egy kamra, és egy pinoe jutott. Ez az épület még ma is az oktatást szolgálja. Az első tanító, akiről adatok maradtak fenn, *Földvári Dániel* 1750 táján működött.

A tanító évi járandóságát a faluközösség fizette meg. Kötelezettségét díjlevélben rögzítették. Falvanként eltérő fizetést kaptak. 1777-ben a *kopácsi* tanító évi jövedelme 209 forint, *Várdarócon* már csak 120, míg a legnagyobb településen, *Laskón*, ahol a legtöbb volt a jómódú gazda, a tanító csak 100 forintot kapott a községtől. (*Baranya megye leírása*, Fol, 29/v, 34/r, 37/r.).

A tanító rangban a közösségen belül a lelkészt követte, ezért az iskolamesterek juttatása nagyjából a lelkész fizetésének a felét tette ki. A díjlevelekből az is kiderül, hogy az oktató-nevelő munka mellett a tanítónak a temetéseken vállalt kántori közreműködését a közösség külön fizette meg.

4. Kurátor, gondnok

Az egyházi eljárók közül a legrátermettebb, legtekintélyesebb presbiter lett a kurátor vagy gondnok, aki a lelkéssel együtt vezette és irányította az egyházközösség életét. Évente egyszer a gondnok presbitertársai előtt számadást adott az egyház anyagi helyzetéről, amelyet a presbitériumnak el kellett fogadnia, de arra is volt példa, hogy a jelentést elvetették (vö. *Lábadi*, 1984.).

5. A harangozó

A harangozó az egyház és a faluközösség szolgálatában állt. A hívőknek a harangszó az istentisztelet kezdetét jelezte. Naponta háromszor, reggel 4 órakor, délben és nyáron 20 órakor szólaltak meg a harangok, 18 órakor az időt jelezték. *Laskón* pl. a déli harangozást a török feletti *nándorfehérvári* győzelem emlékére 1821-ben *Acs László* rendelte el, mert korábban nem volt szokásos (*Lábadi*, 1984. 38.). Halálesetkor pontos jelrendszerrel adták tudtul a szomorú eseményt: ha férfi halt meg, háromszor, ha nő, kétszer, amennyiben gyermekhalott volt, egyszer húzták meg a hírharangot.

A tűz figyelése is a harangozó feladatai közé tartozott. Észleléskor félreverte a harangokat. A harangozás mellett kötelessége volt a templom takarítása és a templomkert gondozása. Megválasztásakor három szempont számított: vallásos, szorgalmas és becsületes legyen. Általában

idősebb embernek, a szegényebbek közül valónak adták a hivatalt. A harangozó díjazásról a legrégebb sallárium⁴¹ *Kopács*ról maradt fenn. Évenkénti fizetése: „1. Kész pénz 6 hat forint, 2. Egy nagy kila búza, 3. Egy öl fa.”⁴² Ugyancsak *Kopács*on 1820-ban pontokba foglalták kötelességét: „1. Mindenkor idejében harangozzon és a harangozás idején ne a Prédikátor vagy a harangozás várakozzon ő reá, hanem ő várakozzon a harangozás idejére.

2. A harangokra való vigyázás, a hibáknak az Ekklésia Kurátorának lejendő jelentése. A Templomnak, Toronynak tisztasága felől való gondoskodás. A templom és Templom kerítése ajtajának szorgalmatos bezárása.”⁴³

Ebben az esztendőben a *kopácsi* harangozó, *Csebres* János látta el a dékányi teendőket is, amiért ugyancsak járt fizetség. A dékány kötelessége közé tartozott: „1. A Prédikátor Marháira való gondviselés. 4. A Prédikátor munkásaival mindenkor jelen lenni és velek munkálkodni. 3. A Konyhára mindenkor elegendő fát vágni, ha szükséges, bé hordani. Minden reggel és estve vizet bé hozni. 2. A Kertnek felkapállása, a fáknak megtisztogatása is az ő kötelessége. 5. A Templom s Parochiális Ház Udvarának tisztaságára való gondviselés. 1. A Leányoknak szolgálatra lejendő megszólítása. 7. Rostáláshoz s egyéb nagyobb Házi munka idején valón segítség. 8. A Prédikátor által hívattatandó akárki után való járás s más ezekhez hasonló aprólékos dolgok, mellyeket a jó ember parantsolás nélkül önként is fog tselekedni.”⁴⁴ A két hivatalért járó együttes esztendei fizetését pedig eképpen állapították meg:

„1. 20 az az húsz mérő búza.

2. Minden fizető Lélektől jár neki egy garas, mellyeket az Ekklésia hozzá adván a hat forint úgynevezett Dékány pénzt, rá megy 40 forintra és 6 krajcárra.

3. Minthogy sessionalis földje nints, a Helység neki a Varmegye szolgálatját elengedi, de ez tsak a mostani Harangozóra, aki egyszersmind Katona is, úgymint *Csebres* Jánosra, tartozik szoros értelemben.

4. A Prédikátor ruháinak tisztogatásáért a mostani Prédikátor az ő öt személyből álló Házik népének Búza és Kukoritza beli fizetését elengedi, és mellé még egy pár botskort ígér.

Mind a kötelességeknek hűség telyesítésére, mind a fizetéssel lejendő meglegedésre *Csebres* János magát az Ekklésia tanáts előtt kötelezi.

Költ a *Kopácsi* Parochiában az Ekklésiai Tanáts jelenlétében Januarius 4dik napján 1820dik Eszt. Rácz Péter Pred. által.”⁴⁵

A *várdaróci* harangozóról az 1885-ből maradtak fenn dokumentu-

⁴¹Díjlevél

⁴²*Presbiteriális jegyzőkönyv.* 1775—1873. 1.

⁴³Uo., 24. l.!

⁴⁴Uo.

⁴⁵Uo., 24—25. l.!

mok.⁴⁶ *Laskón* pedig ugyanebben az időben a harangozóval szemben kifogásokat emeltek: „mert csak olyankor jár el kötelességében, és talán még engedelmes is, ha éppen nem részeg. Fizetése 20 mérő búza, s mentes volt a helység terhéből”.⁴⁷

A századvég táján a felgyorsuló polgáriasulás kedvezett a gazdasági, művelődési és politikai szervezetek létrejöttének, amelyek tulajdonképpen valami módon a kisebb csoportok érdekvédelmi képviselői is voltak. A pártok képviselői például olvasóköroket alakítottak, ilyen formában fejtették ki tevékenységüket. A sokasodó szervezetek közé tartozott pl. az 1897-ben a *Laskón Szentpétery József tanító és Fejes György* által alapított olvasóköro (*Lábadí, 1984. 12.*). Várdarócon már korábban, 1886-ban *Polgári Olvasó Egylet, Kopácson 1884-ben Egyetértés Olvasóköro* alakult (*Merki, 1980. 207—234.*). *Laskón* 1904-ben tejszövetkezet, 1906-ban hitelszövetkezet létesült (*Lábadí, 1980. 13.*). A *kopácsi* tűzoltók 1892-ben tömörültek egyesületbe. A szaporodó társadalmi szervezetek már azokat a századforduló körüli és utáni új körülmények hatását jelezték, amelyek gyökeres változásokat hoztak, s kedveztek a polgáriasulás meg erősödésének és az akkor haladónak számító polgári gondolkodás és felfogás térhódításának.

IRODALOM

Ach László, 1821.

A Laskói Ref. Ekklesia Protocolluma

Az Alsó-Baranya-bácsi egyházmegye egyházainak állapota, 1888. (kézirat). In. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár, Bp.

Baranyai Júlia, 1977

Vízbe vesző nyomokon, 2. kiad. Forum Könyvkiadó, Újvidék

Baranya megye leírása

Országos Széchényi Könyvtár, BP, Kézirattár, Fol. Lat. 1083.

Csizmadia Andor 1976

A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémiai Kiadó, Bp.

Högye István, 1983

Zemplén vármegyei esküszövegek. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltári Füzetek, 19. sz., Miskolc

Káldy-Nagy Gyula, 1960

Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 103. sz.

Katona Imre—Lábadí Károly, 1986

Szedem szép rózsámat. Népi mondókák, versek, dalok a Drávaszögből és Szlavóniából. Forum Könyvkiadó, Újvidék

Kiss Lajos, 1981

A szegény emberek élete II., 3. kiad., Gondolat, Bp.

⁴⁶L. a 34. jegyzetet!

⁴⁷L. a 36 jegyzetet! Jelzete: Laskó 1885.

- Kósa László, 1984**
 Hagyomány és közösség. Magyar népi kultúra és társadalom. Kozmosz Könyvek, Bp.
- Lábadi Károly, 1982**
 Hold letette, Nap felkapta. Drávaszögi magyar találósok. Magyar Képes Újság, Eszék
- Lábadi Károly, 1984**
 Laskaiak, 2. bőv. kiad., Eszék—Laskó
- Lábadi Károly, 1986**
 Ahogy rakod tüzed. Drávaszögi magyar proverbiumok. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék
- Lábadi Károly, 1987**
 Kopácsi vízi élet. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- Lukácsy Imre, 1913**
 A Laskói református egyház története. Dárda
- Matrikuláris könyv. 1757—1850.**
 A kopácsi református szent ekklesiának négy részre osztott Matrikuláris könyve. Szerkesztette Polgárdi Czene Sámuel
- Merki Laura, 1980**
 A baranyai könyvtárak megalakulása és fejlődése 1914-ig. In. Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 2., Eszék, 207—234. l.
- Pataky András, 1980**
 Fejezetek a laskói iskola történetéből. In. Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 2., Eszék, 175—206. l.
- Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775—1873**
 A Kopácsi ref. egyház Presbiteriális gyűlésein hozott végzéseknél, egyházi követeléseknek, ajándékozásoknak Jegyző könyvei 1775dik évtől kezdve 1873ig
- Rozs András, 1985.**
 A kopácsi jobbágyok úrbéli pere a bellyei uradalom ellen 1842—1858. In. Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 7., Eszék, 189—225. l.
- Tagán Galimdzsán, 1941**
 Néprajzi gyűjtés. Néprajzi Múzeum, Bp. EA 1855.
- Tárkány Szücs Ernő, 1981**
 Magyar jogi népszokások. Gondolat, Bp.
- Újvári Zoltán, 1986**
 Fejezetek Gömör folklórához. Gömör néprajza V. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, Debrecen.